

over for de dødes støv i støvet får opfattelsen af sin egen betydningsløshed virkningsfuldt understøttet.

Kirkegården har ingen beboere, men mange besøgende, der i en vis forstand har samme ærinde, uanset at det er her som efter salmen i kirkens korsgang: „Der mødes ung og gammel, fløjl og pjalter.“ Stærkt forskelligt stillede i livet uden for kirkegårdsporten står de besøgende vel også dybt forskelligt over for det tyste problem, der hviler over gravene herinde, med mange arter tro, håb, tvivl eller overbevisning; men antagelig dog enige om det, den gamle digter *Carsten Hauch* skrev i tredje linie af et vers:

„Stirrer ej i graven ned
med de tårefyldte blikke,
thi i graven er han ikke.
Han er hist i evighed.

I gravene er kun, ligegyldigt om i en kiste eller en urne, avnerne, asken, støvet. Alligevel kommer de besøgende: til de nye grave mange og hyppigt, siden sagtende — undtagen lige op under jul, hvor skarer strømmer til ligesom i kirken (og for katolikkernes vedkommende på allesjælesdag, hvor man i de sydlige lande tænder lys ved gravene). Kommer til møde med erindringen. Kan man da ikke erindre hjemme? Jo, naturligvis, men føler man ikke mange det sådan, at man fra gaden gennem kirkegårdsporten går bort fra mylderet ind i stilheden.

Måske har vi her i de nordlige lande i nogen grad erstattet den enkeltes private smut ind i kirken også på hverdage — det er jo ikke så længe siden, kirkerne var omsorgsfuldt låsede alle hverdage, og nogle er det vistnok endnu — med et smut ind på kirkegården til møde dér med forkrænkeligheden og tanken om dens modsætning.

Forkrænkeligheden, ja! En af min fjerne ungdoms venner fortalte mig, at han rent tilfældigt en aften var kommet til at læse i *Salmonsens* om „gravfauna“ — med det resultat, at han næste dag bestemte sig for ligbrænding. Men mon i øvrigt ikke de fleste evner at se bort fra de processer, der sker, før legemet bliver „støv“? Kirkegårdens alvorlige skønhed med træers og blomsters liv som en kærlighedens kåbe over den nøgne jord og hvad den gemmer magter at give sindene et indtryk af alvorlig harmoni: her kan man lægge dagligdagens plettede og lurvede svøb af ligegyldigt fra sig og møde erindringen fri og hel.

Ja, for det er jo i det ærinde, man kommer dér: til stævnemøde med de gemte år. Man kan ikke længere stryge over en kind eller glatte en pude. Man står dér med en smule blomster som den eneste mulighed for et kærtegn, der er tilbage —

Man slentrer en gang imellem rundt på en kirkegård og samler indtryk, strejfende tanker om liv og død.

Og går ydmyg derfra.

Klokkestabler og klokkehuse på kirkegårde

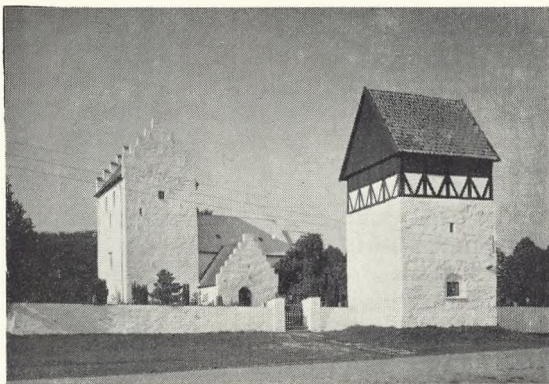
Arkitekt *Elna Møller*

Klangen af kirkeklokker har en egen, næsten magisk virkning på mennesker, og således har det været gennem århundreder. Missionærerne, som forkyndte den kristne tro blandt hedninge, bragte foruden bøger også klokker, fortrinlige propagandamidler og dømonskræmsler, som siden har været i kirkens tjeneste. Snart føles klangen lys, snart dyster, alt efter som den kalder til gudstjeneste eller begravelse. Mellem 11—12 om formiddagen er den i visse egne af landet altid vemodig, thi da bringer den kun bud om, at døden har gæstet sognet i nattens løb. Siden *Harald Blåtands* tid har klokkerne

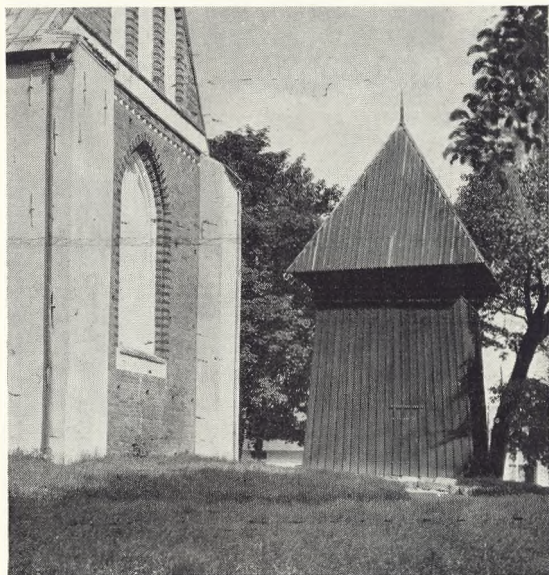

1. Mårup,
Ålborg stift.
Foto: J. Th.

2. Bodil kirke,
Bornholm.

3. Holbøl,
Sønderjylland.

4. Kliplev,
Sønderjylland.

Alle fotos:
Nationalmuseet

meldt om krig og fred, om ildebrand og stormflod, om liv og død. De har daglig eller ugentlig kaldt menigheden til Herrens hus, og hver dag har de ringet solen op og ned — nu om stunder kun sjældent i takt med solen selv!

Klokkeklangen leder for manges vedkommende tanken hen på et stort, muret tårn ved kirkens vestgavl, og et sådant tårn er da også i reglen rammen om en kirkes klokker. Nu er langt de fleste stentårne bygget i de sidste par århundreder før reformationen, og man må da spørge sig selv: hvor hang klokkerne, før tårnet kom til? Det samme spørgsmål melder sig ved de relativt få kirker, hvor tårnet er opført o. 1100—1200 sammen med den egentlige kirke, thi det er tvivlsomt, om disse meget gamle tårne overhovedet fra første færd har tjent som klokketårne.

Hvor anbragtes klokkerne da i den tidlige middelalder? Rundt i landet, men fortrinsvis i Jylland findes „kullede“ kirker, — kirker, som enten af fattigdom eller anden årsag aldrig fik et stentårn. Ved disse kullede kirker kan vi lære noget om, hvorledes klokkenes anbringelse kan klares. Opgaven er løst forskelligt i forskellige egne, og variationerne har i fortiden næppe stået tilbage for den mængde, der nu findes, og hvoraf mange hviler på gammel tradition. Klokken kan hænge i en bom på kirkens mur eller i en gavllåbning, i en muret gavlkam eller i en tagrytter; den kan være anbragt i en kirkegårdsportal eller frit på kirkegården i en muret eller tømret galge eller stabel, og endelig kan klokkerne være ophængt i særlige, tømrede klokkehuse. Disse klokkehuse benævnes ofte fejlagtigt klokkestabler, men der er en væsentlig forskel på de to konstruktioner. *Klokkestablen* kan bedst lignedes ved en klokkestol af den art, der benyttes til ophængning af klokker inde i de murede kirketårne, dvs. en konstruktion, som kun tjener det ene formål: at bære een eller flere klokker. *Klokkehuset* er derimod en lukket bygning, i hvis øvre del klokkerne er ophængt i selve husets bjælker, mens underetagen er fri til andet brug.

Klokkestablen er endnu forholdsvis almindelig i Nørrejylland, men den har været langt mere udbredt. Disse stabler eller „klokkeskjul“ — som de altid kaldes i gamle kirkeregnskaber — er åbne trækonstruktioner, bestående af to

—fire lodrette stolper, som bærer et pyramide- eller sadeltag; som modvægt mod de svingninger, der fremkaldes under klokkens gang, er der oftest opsat et større eller mindre antal skråstivere enten mellem hjørnestolperne eller op mod deres ydersider; der er en yderst enkel og rational løsning på klokkens anbringelse. Galger og stabler af den art har gammel hævd i landet, og det er sandsynligt, at flere af de enkle stabler eller „klokkeskjul“, som findes i dag, ikke ser stort anderledes ud, end de gjorde i middelalderen. Deres fornyelse skete umærkeligt; snart blev een hjørnestolpe udskiftet, snart en anden og snart en del af taget. — Her i landet synes man i øvrigt ikke at være nået ret langt ud over det strengt funktionelle i byggeriet af klokkestabler. Anderledes i store dele af Sverige og Finland, hvor stentårne aldrig kom så voldsomt på mode; her udvikledes klokkestablerne ofte til store, sindrige tømmerkonstruktioner, der kunne være underkastet skiftende moderetninger inden for arkitekturen, og som også undertiden blev helt indklædt med brædder, således at de udvendige kom til at ligne klokkehusene.

Som nævnt har disse stabler haft en stor udbredelse i bl. a. Nørrejylland — ja, man kan vel næsten sige, at hvor der byggedes en kirke, må der også være opført en eller anden form for stabel. Det ældst kendte, danske eksempel opførtes o. 1050 i Nr. Hørning (Randers amt) ved vestenden af den samtidige trækirke; sporene af begge bygninger er fremdraget sommeren 1960.

På Bornholm og i landets sydlige egne (dvs. Sønderjylland, Sydfyn med tilhørende øer og Lolland-Falster) har de åbne klokkestabler derimod næppe været alt for almindelige, thi her har de lukkede klokkehus gamle hævd. De bornholmske er alle opført af mur og bindingsværk og skiller sig herved ud fra de øvrige, som er helt af træ. På Bornholm, hvor næsten hver eneste kirke har haft et fritstående klokkehus, er der bevaret otte. Den omstændighed, at flere af kirkerne, f. eks. S. Ib og Åkirke, fra begyndelsen var blevet forsynet med et muret vesttårn, hindrede ikke opførelsen af et særligt klokkehus. Klokkehuset ved S. Povls kirke står i den østre kirkegårdsmur, og

5. Hjørthede, Viborg amt.

6. Birket, Låland.

Begge fotos: Nationalmuseet.

7. Leksand, Sverige.

Foto: J. Th.

underetagen har tjent som portgennemgang, således som det har været tilfældet flere andre steder på øen.

Af de helt tømrede klokkehuse er der i det nuværende Danmark kun nitten i behold, fordelt med seks på Lolland og tretten i Åbenrå og Sønderborg amter. Vi har kendskab til endnu tre snese i de samme egne, og vi må heraf slutte, at de har været meget almindelige i middelalderen. Det kan ved første tanke undre én, at de sydlige egne således har haft en anden løsning på problemet med klokkerne's ophængning end resten af landet, men kaster man blikket udover landegrænserne til de gamle danske landskaber i Skåne og Slesvig samt videre rundt til den tyske østersøkyst, står det klart, at de danske, tømrede klokkehuse hører hjemme i en kæde af lignende bygninger langs Østersøens kyster.

Disse klokkehuse er ikke blot en god og smuk løsning på klokkerne's anbringelse, men de dækker også et behov for et materialrum, som findes ved enhver kirke. For os rummer de en særlig interesse, thi blandt denne lille snes danske bygninger findes vel et lille halvt dusin, som er middelalderlige, og disse få klokkehuse er *de eneste middelalderlige træbygninger*, der er bevaret inden for Danmarks grænser. — Fem, seks eller måske syv hundrede år gamle træhuse, — og så er der endnu folk, som hævder, at træ er et uholdbart materiale i det danske klima! Nu er det selvfølgelig ikke alt træ i disse klokkehuse, der har denne ærværdige alder. Den udvendige beklædning af lodrette brædder samt taget er fornyet mange gange, og det er denne ydre beklædning, som har beskyttet det tømrede skelet. Vi kan af disse huse se, at træ er et udmærket og særdeles holdbart byggemateriale, når det beskyttes mod vejrliget. Det har man her gjort med en relativ billig beklædning, der har kunnet udskiftes for hvert hundrede eller halvandet hundrede år — helt uden indgreb i selve husets konstruktion eller funktion.

Af de nitten klokkehuse er Birket og Søllested på Lolland samt Tandslet på Als og Klipleve ved Åbenrå de ældste og

bedst bevarede. Et forundret og beundrende udtryk må fremkaldes i den besøgendes ansigt, hvis han ellers giver sig tid, indtil øjet har vænnet sig til tusmørket i husenes indre. Tømmer af de dimensioner og den forarbejdning finder man ikke magen til i vor tid, og det er længe siden de danske skove var leveringsdygtige med egestammer af de formater, som har været nødvendige til klokkehusenes højstolper. Af dem er der almindeligvis ni, hvoraf de otte er anbragt i hjørnerne og midtvægs, den niende, „kongen“, i midten. De otte vægstolper, som luder lidt indad mod taget, og kongen er bundet sammen med vandrette løsholter og stikbjælker og med lange skråbånd, som krydser hinanden på væggenes indersider, alt låset sammen med tappe, blade og lange trænegler — et imponerende syn.

Udvendig kan de oftest tjærede klokkehuse vel virke tilknappede og dystre, men det lidt højtidelige ydre harmonerer godt med den stemning, som vel næsten uden undtagelse griber den, der vandrer rundt mellem de dødes grave. — I sidste halvdel af forrige århundrede for man hårdt frem mod klokkehusene, mange blev nedrevet og andre stærkt forsømt. Alle, som ikke tidligere havde fået et muret tårn ved deres kirke, ville have det nu. Der var som nævnt kun nitten, der overlevede; lad os værne om dem. I vor tid, hvor turisme på godt og ondt regerer overalt, er hovedparten af de nitten sogne heldigvis klare over, hvilket særpræg klokkehuset giver deres kirke frem for mange andre. Af murede tårne går der mange på dusinet, og det kan man i hvert fald ikke sige om klokkehusene, thi der er knap to, som er ens, og de fleste er et besøg værd.

Måtte de bevarede klokkestabler og klokkehuse inspirere menighedsråd og arkitekter til at søge lige så gode løsninger på de kullede kirkers klokkeproblem. Et klokkehus eller en klokkestabel er en overkommelig opgave for et sogn, — langt at foretrække for store, ofte dårlige murstenstårne, der, som en Tønderprovst udtalte i slutningen af 1700'rne, kun er „pralværk“!